

Zamir *n*'sinin Kaynağı Hakkında

Vügar Sultanzade*

Özet: Bazı zamirlere, üçüncü şahıs iyelik ekine ve aitlik ekine hâl ekleri ilave edildiğinde, aralarında bir *n* sesi ortaya çıkar. Zamir *n*'si olarak adlandırılan bu unsur, Türkiye Türkçesi dahil Türk dillerinin büyük çoğunluğunda vardır. Makalede bu unsurun kaynağıyla ilgili Türkolojide ortaya atılan varsayımlar eleştirel bakışla değerlendirilmiş ve konuya ilişkin yeni bir görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, zamir *n*'sinin ortaya çıkma sebebi, ondan önce gelen ünlülerin eskiden genizsiz özelliğe sahip olmasıdır. Hâl ekleri bu tür ünlüyle biten dil birimlerinin üzerine ilave edildiğinde, nazallıktan dolayı aralarında sanki bir *n* sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, zamir *n*'si, şahıs zamirleri, üçüncü şahıs iyelik eki, nazal ünlüler, etimoloji

On the Origin of the Pronominal *n*

Abstract: So called *pronominal n* appears before case suffixes when they are added to some pronoms, to the third person possessive suffixes and to the suffix *-ki*. *Pronominal n* exists in the most of the Turkic languages, including Turkish. The paper critically reviews the Turcological literature on the origin of this element and proposes a new approach to the topic. According to this view, the reason of why a *pronominal n* appears is the historical nasal feature of the preceding vowels. When the case suffixes were added to such vowels, a /n/ was being perceived between them because of nasality and was fixed as *pronominal n* in the course of time.

Key words: Turkish, *pronominal n*, *personal pronoms*, third person possessive suffixes, nasal vowels, etymology

Türkiye Türkçesinde *o*, *bu*, *şu* ve *kendi* zamirlerinden sonra hâl ekleri geldiğinde, aralarında bir *n* sesi ortaya çıkar. Bu yüzden söz konusu *n* sesini tanımlamak için *zamir n'si* veya *adıl n'si* veyahut da *pronominal n* terimlerinden istifade edilmektedir (Ergin 2000: 146; .Korkmaz 1992: 178; Kononov 1980: 151, 164). Ancak bu *n* sesi sadece zamirlerden sonra değil, üçüncü şahıs iyelik

* Prof. Dr.; Doğu Akdeniz Üniversitesi; vugar.sultanzade@emu.edu.tr

ekine ve aitlik ekine hâl ekleri ilave edildiğinde de meydana gelir. Bu göz önünde bulundurularak, söz konusu unsur bazen *iyelik n*'si terimiyle adlandırılmaktadır (Blagova 1988: 33).

Eski Türk yazıtlarında da kendini gösteren *zamir n*'si olgusu, çağdaş Türk dillerinin büyük çoğunluğunda vardır. Buna sadece Özbek ve Uygur Türkçelerinde, bazı Kırgız ağızlarında ve Batı Sibiryâ Tatarlarının dilinde tesadüf edilmez (Gadjijeva 1975: 47-48).

Zamir *n*'sinin neden ortaya çıktığı konusunda Türkolojide görüş birliği yoktur ve bugüne kadar iknaedici bir varsayım öne sürülmemiştir. Bu makalenin amacı, zamir *n*'sinin kaynağıyla ilgili varsayımları özetle değerlendirmek ve konuya ilişkin yeni bir görüş ortaya koymaktır.

Zamir *n*'sinin kaynağı konusunda Türkiye'de okul gramerlerine kadar yansıyan en yaygın görüş, bu sesi ekler arasında bir yardımcı unsur, bir bağlama ünsüzü olarak değerlendirmektedir. Konuyla ilgili en son yayımlanan makalelerin birinde zamir *n*'sinin hatta Türkçenin en eski dönemlerinde bir bağlama ünsüzü olarak ortaya çıktığı iddia edilmektedir (Özdemir 2014). Ancak daha önceleri de ifade edildiği üzere, "burada herhangi bir bağlama veya yardımcı olma söz konusu değildir: *ev-i* kelimesi ünlüyle bittiği için *-de* ekinin eklenmesinde, *kapı-da*, *gemi-de* örneklerinde olduğu gibi Türkçenin morfofonetiği açısından hiçbir sorun yoktur. Ancak kelime iyelik eki aldığı anda (*ev-i-n-de*) araya *n* sesi girmektedir" (Demir, Yılmaz 2005: 164-165).

Konuyla ilgili görüş belirten Rus Türkologlarının birçoğuna göre, zamir *n*'sinin ortaya çıkma sebebi, 3. şahıs iyelik ekinin tarihiyle ilgilidir (Dmitriev 1948: 65; Nasilov 1960: 85-88; Kondratev 1970: 12; Şçerbak 1977: 78). Onlar ekin ilk şeklinin *-in* olduğunu ve bunun da eski bir *-in* /*-in* işaret zamirine dayandığını iddia etmektedirler. Farklı kaynaklarda bu "zamirin" izleri olduğu düşünülen örnekler verilmektedir: Eski Türkçe *ınaru* 'oraya', Tuvaca *ındı* 'orası, öte taraf', *ınar* 'oraya', *ında* 'orada'. Buradaki *n* unsurunun çağdaş Türk dillerinde zamir *n*'si olarak korunduğu düşünülmektedir (Şçerbak 1977: 78). Fakat böyle bir "zamirin" varlığı şüphelidir, çünkü yalın hâlde tarihi metinlerde geçmez ve hipotezi destekleyenlerin hiçbiri, doğal olarak, bir örnek gösterememiştir. Bu hipotezi eleştiren B. A. Serebrennikov ve N. Z. Hacıyeva, Eski Türkçede ve Tuvacada görülen *-in* unsurunun *an* zamirinin bir fonetik biçimi olduğu ve bunun da bir işaret zamiri işlevinde bulunmadığı görüşündedirler. Ayrıca, onlara göre, *-n-* unsuru Ana Türkçede (pradilde) diğer hâllerin göstergesi olduğu için, hiçbir zamir yalın hâlde *n* sesi ile bitemezdi (Serebrennikov, Gadjijeva 1986: 97-98).

T. Tekin de yukarıdaki hipoteze benzer görüşe sahiptir ve o, söz konusu ekin izini Ana Altaycaya kadar sürmeye çalışmıştır. "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine" adlı makalesinde konuyu ele alan T. Tekin'e göre, 3. şahıs iyelik eki

aslında Ana Altayca 3. şahıs zamiri **in*'den başka bir şey değildir. O, dayanak olarak şu örneklemeyi gösterir: **bi(n)* 'ben', **si(n)* 'sen', **i(n)* 'o', T. Tekin, Ana Altayca **in*' zamirinin Eski Türkçedeki *ınaru /ınğaru /ınğaru* (<**in-ğaru*, **in-a-ru*) ve *ınçe* (<**in-çe*) dışında, Mançu-Tunguzca *i* 'o', **in-da* 'ona' kelimeleri ile Moğolcada zamir niteliğini yitirerek bir özne belirticisi gibi kullanılan *inu* kelimesinde korunduğunu ifade eder (Tekin 2003: 131-138).

Han-Woo Choi (1991: 194), T. Tekin'in iddiasına karşı çıkararak aşağıdaki gerekçelerle Ana Altaycada 3. şahıs zamirinin **in* olamayacağını belirtir:

(a) Mançucada 3. şahıs zamiri *i*'dir; onun *n*'li biçimi yoktur.

(b) Ayrıca, Moğolcada da 3. şahıs zamiri **i* biçimindedir; 3. şahıs zamirini **i* olarak kabul eden Poppe'ye (1955: 214) göre, yalın hâlde herhangi bir metinde geçmeyen *n*'li veya *m*'li biçim yalnız çekimli şekillerde görülür; Gem. İnu, Dat.-Lok. İmadur, Aku. İmaci, vs.

Choi (1991: 193) kendisi, zamir *n*'sinin Ana Altaycada onarmaya çalıştığı **n* iyelik zamirinden kaynaklandığını iddia etmektedir. O, bu hipotetik zamirin "kişi zamirinin anlamını 'pekiştirme (emphatic)' ve 'iyelik (possessive designator)' fonksiyonunda" (Choi 1991: 192) olduğunu belirtmektedir.

'Pekiştirme' ve 'iyelik' birbirinden farklı fonksiyonlardır. Bunlar neden ve nasıl bir çatı altında birleştirilmiştir? Kişi zamirinin anlamını pekiştirmek ne demektir? Bir zamirin anlamını pekiştiren unsura zamir denir mi? Choi'nin makalesinde bu sorulara cevap bulunamıyor. Onun Ural-Altay dillerinden seçtiği –ve aynı kaynaktan geldikleri konusunda ciddi soru işaretleri olan– birkaç "pekiştirme" unsurunun iyelikle bir ilişkisi yoktur. Choi'nin verdiği örnekler genellikle ya 'pekiştirmeye' ya da *genitif* dediği ilgi hâline aittir. Birincileri teorik olarak zamir adlandırmak doğru olmaz ('pekiştirme' bir zamir işlevi değildir; ayrıca, zamirler kelime türüdür, Choi'nin örneklerinin içerdiği gibi, ek morfem veya kelime içinde kaynaşmış bir unsur değildir); ikincilerin iyelikle bir bağı olsa da bu, paradigmatik değil, sintagmatik ilişkidir (tamlamanın farklı kutuplarında yer alan bu unsurlar, yani ilgi ve iyelik ekleri, farklı kategorilere aittir). Choi, Ural-Altay dillerinin zamirlerinde ve zamir çekimlerinde gördüğü neredeyse her *n* unsurunun kökenini aynı kaynağa bağlamış, ancak bunun için ciddi bir kanıt sunmamıştır. İddiası doğru olsa bile, kaynağı teşkil eden bu unsur, İngilizcedeki 'possessive pronoun'un karşılığı olarak gördüğü (Choi 1991: 192) iyelik zamirinden farklı bir şeydir. Kaldı ki, Moğolcada Poppe'ye (1955: 225) dayanılarak sunulan iki etimolojik çözümleme – *ende* 'burada' (<**en-de* <**e-n-de*, *-de* 'datif-lokatif eki'), *tende* 'burada' (<**ten-de* <**te-n-de*, *-de*) – dışında, Choi'nin verdiği hiçbir örnekte *n* unsuru, kelimedeki işlevi ve pozisyonu itibariyle Türkçenin zamir *n*'sine benzememektedir.

Zamir *n*'sinin kaynağı ile ilgili bir görüş de V. A. Bogoroditskiy (1953:

153) tarafından ortaya atılmış ve B. A. Serebrennikov ile N. Z. Hacıyeva tarafından desteklenmiştir. Bu hipoteze göre, zamir *n*'si iyelik ile olan ad çekim paradigmasına anlam ve çekim benzetmesi sonucu girmiştir. İyelik eklerinin oluşturduğu *ati, atası* gibi biçimler 3. tekil şahıs zamirini çağırıştırır. Yalın hâlde yokken, hâl ekli biçimlerinde bir *n* unsurunun varlığı, bu zamirin tipik özelliğidir: *o-n-da, o-n-dan*. Eger 3. tekil şahıs iyelik ekiyle 3. tekil şahıs zamiri arasında çağrışım ilişkisi olmuşursa, o zaman 3. tekil şahıs iyelik eki almış isimlerin hâl çekimi zamirin çekimine uydurulabilirdi. *Onda* ve *ondan* tipli biçimlerden örnekseme (analoji) yoluyla *başında* ve *başından* tipli biçimler meydana gelebilirdi (Serebrennikov, Gadjiyeva 1986: 98). M. Ergin (2000: 144) de zamir *n*'si hakkında kısaca olarak “analoji ile ortaya çıkmış bulunması muhtemeldir” diye yazar.

Yukarıdaki hipotezi kabul etmek zordur. Çünkü, her şeyden önce, bu hipotez, kendisinin mevcut olup olmadığı şüpheli olan bir analoji hipotezine dayanmaktadır. 3. tekil şahıs iyelik ekiyle hâl ekleri arasına giren zamir *n*'sinin zamir çekimine analoji ile türemesi konusunda iknaedici bir kanıt yoktur. Bu analoji vakası doğru olsa bile yine zamir *n*'sinin kaynağını açıklığa kavuşturmak için yeterli değildir; zira:

1) zamir *n*'sinin ancak bir türünün (iyelik ekinden sonra ortaya çıkının) sebebini açıklamaya çalışmakta;

2) bunu yaparken kapalı devre oluşturmakta, yani zamir *n*'sinin bir türünün meydana gelme sebebini ikinci türüne (zamirlerden sonra ortaya çıkana) bağlamakta;

3) bu ikinci türün, yani terimin ‘zamir *n*'si’ biçiminde kullanılmasına sebep olan asıl unsurun, kaynağına ise hiç değinmemektedir.

E. Gemalmaz (1996) da “zamirsel (pronominal) *n*” olarak adlandırdığı zamir *n*'sinin kaynağı ile ilgili bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre, “bu ‘*n*’ sesinin; Türkçenin genellikle bilinen tarihi boyunca herhangi bir ses bütünlüğü ile işaretlenmemiş olduğu için bugün /Ş/ ile gösterebileceğimiz teklik ve/veya 3. şahıs ekleserek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatına (ş+k+ilg+ke, yani “...+(y)A ait olan” anlamındaki bir sıfat fiilin (=participle) kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir” Ancak Gemalmaz’ın görüşü, kendisinin kuvvetli saydığı ihtimalden öteye gitmemektedir. O, görüşünü desteklemek için herhangi bir veri sunmamış, iyelik sıfatı adını verdiği unsurun ne olduğunu netleştirmemiş ve bunu zamir *n*'si ile nasıl bağdaştırdığını açıklamamıştır.

Aslında zamir *n*'sinin kaynağının izahı için karmaşık varsayımlara, ispatlanması imkânsız hipotezlere ihtiyaç yoktur. Biz bunun basit bir şekilde açıklanabileceği görüşündeyiz. Zamir *n*'sinin kaynağı, bizce, kendisinden önce

gelen ünlülerin bir özelliğiyle ilgilidir. Bu ünlüler Türkçenin eski dönemlerinde muhtemelen nazal özelliğe sahip olmuştur.

Nazal ünlünün üzerine ünsüzle başlayan ek getirildiğinde aralarında bir *n* sesi duyulması, fonetik olarak normal hadisedir. Meselâ, *başından* kelimesinde /i/ sesini nazal olarak telâffuz edersek, dinleyiciler veya dinleyicilerin büyük çoğunluğu bunu *başından* gibi algılayacaktır. Nazal ünlülerin “ağız ünlüsü + geniz ünsüzü” olarak algılanması, veya tersi, nazal ünlüye sahip dillerde “ağız ünlüsü + *n* (veya *m*)” ses gruplarının tek bir nazal ünlü olarak duyulması, tarihen nazal ünlülerle söz konusu ses gruplarının birbirinin yerini alması, bu değişimin birçok durumda yazıya yansımaları doğaldır ve başka dillerde de görülen yaygın hadisedir (Troubetzkoy 1925). Bu açıdan zamir *n*'sinin bir ses olayı olarak ortaya çıkma sebebinin açıklanması ve anlamak zor değildir.

Çağdaş Türk dillerinin büyük çoğunluğunda nazal-ağız karşıtlığı ünlülerde anlam ayırıcı özelliğe sahip değildir ve “pratürk ünlü sisteminin onarımında bu karşıtlığın göz önünde bulundurulmaması gerektiği” (Levitskaya 1984: 74) Türkolojide hâkim görüştür. Ancak bazı olgular Türkçenin eski dönemlerinde nazal ünlülere sahip olduğuna ve üçüncü tekil şahıs zamiri ve iyelik ekindeki ünlünün de nazallığına işaret etmektedir.

Eski Türkçenin çağdaş Türk dilleriyle kıyaslamada daha gelişmiş bir nazal sesler sistemi vardı. Burada, /n/ ve /m/ ünsüzlerinin yanı sıra, Çağdaş Türkiye Türkçesinde bulunmayan ön damak ve art damak geniz ünsüzleri ve hatta genizsiz yarı kapantılı ünsüz mevcut idi. Bugün transkripsiyonu çoğu zaman *ny*, *ng* ve *nç* olarak yapılan bu ünsüzlerin Türk runik alfabesinde birer harfle işaretlenmesi, eski dönemde bu seslere olan hassasiyetin, onların birer fonem olduğu konusunda farkındalığın göstergesidir.

Nazal ünsüzlerin ünlülere tesiri kaçınılmazdır, çünkü nazal uyumu hiyerarşisinde ünlüler bütün ünsüz türlerini geride bırakır (Walker 2003: 39), yani uygun şartlarda nazallaşmaya maruz kalma eğilimi gösteren seslerin başında ünlüler gelir. Dolayısıyla, geniz ünsüzlerinin yanında ve onlarla aynı hecede bulunan ünlüler genellikle nazallaşma eğilimindedir. Bu açıdan Eski Türkçede nazal ünlülerin en azından allofon olarak kullanıldığı kesindir. Ancak bu nazallaşmış ünlüler dışında da, Türkçenin belli dönemlerinde ve belli bölgelerinde bazı ünlü seslerin fonem niteliğinde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu özellik çağdaş Türk dilleri ve ağızlarının bazılarında hâlâ korunmaktadır (Direnkova 1963: 8; Polivanov 1991: 397; Ragagnin 2011: 33-40). Aslında Türk ağızlarında nazal ünlüler bilindiğinden daha yaygındır, ancak bunlar nedense araştırmacıların dikkatinden kenarda kalmıştır. Meselâ, Kıbrıs ağızında belirgin şekilde kullanılmasına rağmen, nazal ünlülere bu ağızla ilgili çok sayıda araştırmada neredeyse hiç değinilmemiştir. Diğer Türk dilleri ve ağızlarında ünlülerin bu özelliğini zamanla kaybetmesi tipolojik olarak normaldir, şöyle ki,

dünya dillerinin birçoğunun materyali ünlülerin nazallığının kalıcı olmadığını gösterir (Serebrennikov 1974: 120).

Türkçenin eski dönemletinde şahıs zamirlerinin ve 3. şahıs iyelik ekinin ünlüsünün nazal olduğuna işaret eden ipuçları aşağıdakilerdir.

a) Yukarıda birçok bilim adamının 3. şahıs zamiri ve onun kaynağını teşkil eden işaret zamirinin proto-Türk dili için ve bazılarının da hatta Ana Altayca için **i(n)* şeklinde onardığı ve *n* unsurunun ancak çekimlerde ortaya çıktığı gösterildi. Bu hipotezlerin hiçbirinde neden yalın hâlde zamirin *n* unsuru içermediği açıklanmamıştır. Ayrıca, neden çekimlerde meydana gelen, başka ses dedği de *n*'dir (bazen de *m*)? Bu *n* unsurunun ortaya çıkış sebebinin en makul izahı, **i*'nin nazal olarak kabul edilmesidir. Yani zamirin **i* ve **in* şeklinde iki farklı biçimi yok idi. Biçim aslında tek olmuştur; bu da, çekimlerde zamanla *in* (veya *im*) olarak algılanan nazal *i*'dir.

b) 3. şahıs zamiri ünlüsünün nazallığı, şahıs zamirleri sistemi göz önünde bulundurulduğunda aykırı bir özellik olarak görülmemelidir. Şöyle ki, diğer şahıs zamirlerinin ünlüleri de başiangıçta muhtemelen nazal olmuştur. 1. ve 2. şahıs zamirlerinin ilk biçimleri sırasıyla **be/*bi* ve **se/*si* olarak anılmaktadır (Aşnin 1988: 202). Bunlarda ünlünün nazal olarak kabul edilmesi, sonradan neden *ben/bin* ve *sen/sin* biçimlerinin ortaya çıkmasını akla yatkın şekilde açıklamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz sebeplerle, yani dinleyicinin algılamasından dolayı, **be/*bi* ve **se/*si* biçimleri çekimlenirken sonlarında bir *n* sesinin meydana gelmesi normaldir; meselâ, *sē* kökü üzerine bulunma hâli eki ilave edildiğinde, *sēde* biçiminin *sende* olarak algılanması gibi. Sonraki dönemlerde bu çekimlerin tesiriyle yalın hâlde bile *n*'li biçimler ortaya çıkmış ve sabitlenmiştir.

c) Şahıs zamirlerinde ünlünün nazal olduğu varsayımı ayrıca destekleyen husulardan biri, 1. tekil şahıs zamirinin başında görülen düzenli *b>m* ses değişmesidir. Çağdaş Türk dillerinde, Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesi hariç, 1. tekil şahıs zamiri *m* sesiyle başlar (*men, min* vs.). Birçok Türk dilinde (Uygur, Nogay, Karakalpak vs.) 1. tekil şahıs eki de yine *ben* biçiminden türemiş *-mEn* şeklindedir. Baştaki *b* sesinin *m*'ye dönüşmesi, bir başka ifadeyle, nazallaşması, yanında tarihen mevcut olduğunu varsaydığımız nazal ünlünün tesiriyle benzeşme neticesinde olmuştur. Türk dillerinde kelime başındaki *b>m* ses değişmesinin nazal seslerden kaynaklandığı bilinmektedir:

“İçinde /n/ ve /ŋ/ seslerini bulduran sözcüklerin başındaki /b/ sesi, gerileyici benzeş-meyle /m/'ye değişir:

OrhT. *benğü* ‘ebedi, sonsuz’ > *menğü* (DLT I 44, III 65, 378..., KB 6, 10,113..., KTer. 30/42a2=16:29)

OrhT. *buŋ* ‘ihtiyaç, yokluk, dert, sıkıntı’ > *muŋ* (DLT I 425, III 32,...KB 1302, 2151..., AH 30, *muŋsuz*: KTer. 34/81b3=39:7...)

Uyg. *buyan* 'sevap' > *muyan* (DLT III 172, 179..., KB 3319, 324,...)

OrhT. *beñiz* 'beniz' > *meñiz* (DLT I 60, 65..., KB 96, 97, 480...)” (Ölmez, Kaçalın 2011: 26).

Beñgü > *meñgü*, *buñ* > *muñ*, *beñiz* > *meñiz* gibi örneklerde gerileyici benzeşme aslında kademelidir. Nazal ünsüz, aynı hecede bulunan kendinden önceki ünlüyü nazallaştırır, böyle bir çevrede ünlünün genizsi özellik kazanmaması imkânsızdır. Bu nazallaşmış ünlü, yakın olması hasebiyle, *b* sesinin *m*'ye dönüşmesinde kelime içindeki nazal ünsüzden daha fazla rol oynamıştır.

1. tekil şahıs zamiri ve ekinde *b* sesinin nazallaşmasının ünlüden kaynaklandığını gösteren en kuvvetli delil, paralel şekilde 1. çoğul şahıs ekinde ve aynı şahsa ait iyelik ekinde gerçekleşmiş olan *b*>*m* ses değişmesidir. Kırım Tatarlarının, Özbeklerin, Uygurların dilinde 1. çoğul şahıs eki, Türk dillerinin büyük çoğunluğunda da 1. çoğul şahıs iyelik eki *-mIz* biçimindedir. Bu biçimin *biz* zamirinden geldiği konusunda tereddüt yoktur. Tarihi metinlerde bazen *biz* zamirinin bile *miz* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Meselâ, *Kitab-i Dede Korkut*'un Dresden nüshasında:

Mere dâyeler, bu kavat oğlu kavat *mize* erlikmi gösterür? (40a: 12-13); Sen Begilün nesi-sin, oğlan, dëgil *mize* (126b: 9); *Mize mizüm* ögsüzligümüz yëtmezmi? (130a: 12).

Ben > *men* örneğinde ünlünün rolü göz ardı edilerek, baştaki sesin nazallaşmasının sebebi sadece *n* ünsüzüne bağlanmıştır. *Biz* > *miz* dönüşümü için ise böyle bir açıklama mümkün değildir, çünkü *biz* kelimesinin içinde bir nazal ünsüz yoktur.

Dönüşümün sebebi kelimenin içerdiği ünlünün bir zamanlar sahip olduğu genizsi özelliği ile kolayca açıklanabilir, ancak bu özellik şimdiye kadar farkedilmediği veya kabul edilmediği için olay, araştırmacılar tarafından farklı şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. B. A. Serebrennikov ve N. Z. Hacıyeva'ya göre, bu durumda *b* sesinin *m*'ye dönüşmesinin iki mümkün sebebi vardır: “1) *b*, *-ıbiz*/*-ibiz* varyantında intervokal konuma düştüğünden dolayı *m*'ye dönüşebilirdi; 2) *m*, *n*, *ñ* ile biten köklerden sonra *b*'nin *m*'ye dönüşmesi mümkün olabilirdi” (Serebrennikov, Gadjiyeva 1986: 93). Bu yorumların her ikisi de söz konusu *b*>*m* değişmesinin sebebinin açıklamakta yetersiz ve yanıltıcıdır. Birinci yorum genel olarak dil kurallarıyla bağdaşmamaktadır. Burada galiba ötümlüleşme ile nazallaşma kavramları birbiriyle karıştırılmıştır. Intervokal konumda, yani iki ünlü arasında, ötümsüz ünsüzler ötümlüleşir, nazallaşmaz; *b*>*m* geçişi ise bir nazallaşma, genizsileşme örneğidir, ötümlüleşme değildir. Ünlülerden en az biri nazal ise, ancak bu durumda intervokal konumdaki ünsüz nazallaşabilir. İkinci yoruma gelince, elbette *m*, *n*, *ñ* ile biten köklerden sonra

b'nin *m*'ye dönüşmesi mümkündür. Ancak bu yorum, neden diğer köklerden sonra aynı dönüşümün gerçekleşmiş olduğunu açıklayamıyor. Bunu da bir hipotetik analogi vakasına indirgemeye çalışmak, işin kolayına kaçmaktır.

d) Türk dillerinde 1. çoğul ve 2. çoğul şahıs zamirleri sırasıyla *biz* ve *siz* şeklindedir. Bunlar köken olarak, yukarıda bahsedilen **bi* ve **si* üzerine -*z* çokluk unsurunun ilavesi yoluyla meydana gelmiştir (Aşnın 1988: 202). Kökteki nazal ünlü, belli bir zamana kadar doğal olarak *biz* ve *siz* biçimlerinde de korunmuştur. Bunun kalıntısını bugün 2. çoğul şahıs ekinde görmek mümkündür. Şahıs eklerinin birinci türü, belli olduğu üzere, ilgili şahıs zamirlerinden türemiştir. Eski Türkçede 1. ve 2. çoğul şahıs eklerinin biçimi, o şahıslara ait zamirlerle aynıdır: -*biz* ve -*siz*. Bunlarda /i/ sesinin nazal olduğunu, sonradan birçok Türk dilinde 2. çoğul şahıs ekinin -*sInIz* olarak biçimlenmesine dayanarak tahmin edebiliriz. Nazal *i* (î) sesinin *in* olarak algılanması, -*siz* biçiminin -*sInIz* şekline dönüşmesine yol açmıştır. Burada -*siz* ekinin, dilde en az çaba yasasına aykırı olarak daha uzun bir şekil almasını başka türlü açıklamak zordur. Zira Türk dillerinde ekler tarihen kısalma eğilimindedir; nazallaşma (genizsileşme) veya nazalsızlaşma (aykırı genizsileşme) süreçleri dışında, daha uzun, karmaşık biçimler artzamanlı olarak genellikle morfem birleşmesi, kaynaşması yoluyla ortaya çıkmıştır. -*sInIz* ekinin etimolojisi ise burada bir morfem birleşmesi olmadığını gösterir.

2. çoğul şahıs ekinin bazı kaynaklarda görülen η 'li -*sInIz* biçimine gelince, bu, Eski Türkçe döneminden çok sonraları ortaya çıkmış şekildir ve meydana gelme sebebi - η Iz ekiyle analogiye dayandırılmakta (bkz.. Sarı 2013) veya iyelik ekleriyle karıştırılma sonucu türediği düşünülmektedir (Dul'zon 1976: 129).

e) 3. şahıs iyelik ekinin ünlüsünün nazal olduğu, yönelme ve yön ekleriyle birleştiğinde de dolaylı yolla kendini gösterir. Eski Türkçede yönelme ve yön eklerinin ilk sesi normal durumda art damak ağız ünsüzüdür: -*kA* ve -*gArU*. Ancak bu ekler 3. şahıs iyelik eki üzerine ilave edildiğinde, baştaki ses nazallaşarak art damak geniz ünsüzüne dönüşmüştür: - η A ve - η ArU. Yönelme ve yön eklerinin ilk sesinin bu durumda neden nazallaştığı sorusu, yanındaki ünlünün, yani 3. şahıs iyelik ekinin ünlüsünün, tesirini akla getirir. Bizce, söz konusu ünlü nazal olduğu için üzerine eklenen ünsüz de ilerleyici benzeşme yoluyla genizsi nitelik kazanmıştır. Yönelme hâli ekinde nazallaşma yanında, yine benzeşme sonucu bir de ötümlüleşme meydana gelmiştir: $k > \eta$. Bu ses olayı o dönemde kalıplaşıp kalıcı hâle gelerek yönelme ve yön eklerinin yazılışında da tespit edilmiştir.

Sonuçlar

Zamir *n*'si üçüncü şahıs iyelik eki, aitlik eki ve bazı zamirlerden sonra kullanılmaktadır. Bu unsurun ortaya çıkma sebebi, ondan önce gelen ünlülerin eskiden genizsi özelliğe sahip olmasıdır. Hâl ekleri bu tür ünlüyle biten dil birimlerinin üzerine ilave edildiğinde, nazallıktan dolayı aralarında sanki bir *n* sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir.

Çağdaş dönemde olduğu gibi, proto-Türk döneminde de genizsi ünlüler her ağızda var olmamıştır. Böyle ünlülerin olmadığı ağızlarda ve onların devamı olan dillerde, meselâ, Karluk grubunda, doğal olarak zamir *n*'si söz konusu değildir. Dolayısıyla, Uygurca, Özbekçe gibi dillerde zamir *n*'sinin yokluğu eski hadisedir, bunu tarihen bir ses düşmesi olarak görmemek gerekir.

Üçüncü şahıs zamirinin yanı sıra, diğer şahıs zamirlerinin de tarihen genizsi ünlü içerdiği kuvvetle mutemeldir. Bu hipotezle sadece zamir *n*'sinin değil, aşağıdakilerin de kaynağı açıklığa kavuşur:

a) **be/*bi* ve **se/*si* olarak onarılan birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin sonraları neden *n* sesi aldığı;

b) Birinci şahıs zamirleri ve birinci şahıs eklerinde, özellikle de onların çoğul türlerinde neden *b>m* ses değişmesi görüldüğü;

c) İkinci çoğul şahıs eki *-sIz* biçiminin Oğuz grubunda neden *-sInIz* şekline dönüştüğü;

d) Eski Türkçede *-ka* ve *-gArU* şeklinde olan yönelme ve yön eklerinin 3. şahıs iyelik ekinden sonra neden *-ŋA* ve *-ŋArU* olarak biçimlendiği.

Kaynakça

- AŞNİN, F. D. (1988). "Liçnie i Liçno-ukazatel'nie Mestoimeniya". *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov. Morfoloġiya*. Moskva: Nauka, s. 202-209.
- BLAGOVA, G. F. (1988). "Kategoriya Padeja". *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix yazıkov. Morfoloġiya*. Moskva: Nauka, s. 28-136.
- BOGORODİTSKİY, V. A. (1953). *Vvedenie v Tatarskoe Yazıkoznanie v Svyazi s Drugimi Tyurkskimi Yazıkami*. Kazan: Tatknigoizdat.
- DEMİR Nurettin, Emine YILMAZ (2005). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker.
- DIRENKOVA, N. P. (1963). "Tofalarskiy Yazık". *Tyurkoloġiçeskie İssledovaniya*. Moskva-Leningrad: Vostoçnaya Literatura, s. 6-23.
- DMİTRİEV, N. K. (1948). *Grammatika Başkirkogo Yazıka*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- DUL'ZON, A. P. (1976). "Protyurkskie Formantı Glagol'nogo Lica". *Tyurkoloġiçeskie İssledovaniya*. Moskva: Nauka, s. 126-131.
- ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.

- GADJİYEVA, N. Z. (1975). *Problemi Tyurkskoy Areal'noy Lingvistiki*. Moskva: Nauka.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1996). "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 165-172.
- KONDRATEV, V. G. (1970). *Oçerk Grammatiki Drevnetyurkskogo Yazıka*. Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta.
- KONONOV, A. N. (1980). *Grammatika Yazıka Tyurkskix Runiçeskix Pamyatnikov VII-IX vv*. Leningrad: Nauka.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1984). "Reprezentatsiya Pratyurkskogo Vokalizma v Sovremennix Tyurkskix Yazıkax i Dialektax". *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov. Fonetika*. Moskva: Nauka..
- NASİLOV, V. M. (1960). *Yazık Orxonon-Eniseyskix Pamyatnikov*. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.
- ÖLMEZ, Z., KAÇALİN M. (2011). *XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- ÖZDEMİR, Hakan (2014). "III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n'si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi". *Dil Araştırmaları*, Bahar, Sayı 14, s. 137-145.
- POLİVANOV, E. D. (1991). *Trudi po Vostoçnomu i Obşçemu Yazıkoznaniyu*. Moskva: Nauka.
- POPPE, N. (1955). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*.
- RAGAGNİN, Elisabetta (2011). *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia: Description and Analysis*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- SEREBRENNİKOV, B. A. (1974). *Veroyatnostnie Obosnovaniya v Komparativistike*. Moskva: Nauka.
- SEREBRENNİKOV B. A., N. Z. GADJİYEVA (1986). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov*. Moskva: Nauka.
- ŞÇERBAK, A. M. (1977). *Oçerki po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskix yazıkov (İmya)*. Leningrad: Nauka.
- TEKİN, Talât (2003). *Makaleler 1: Altayistik*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- TROUBETZKOY, N. (1925). "Les Voyelles Nasales des Langues Léchites". *Revue des Études Slaves*, t. 5, fasc. 1-2, p. 24-37.
- WALKER, Rachel (2003). "Reinterpreting Transparency in Nasal Harmony", *The Phonological Spectrum: Segmental Structure*. Amsterdam – Philadelphia: John Benlamins Publishing, pp. 37-72.